

ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ (Κεφάλαια 10-12)

X, 1-3

Καλῶς δέ μοι δοκεῖ ὁ Λυκούργος νομοθετῆσαι καὶ ἡ μέχρι γήρως ἀσκοῖτ' ἂν ἀρετῇ. ἐπὶ γὰρ τῷ τέρματι τοῦ βίου τὴν κρίσιν τῆς γεροντίας προσθεῖς ἐποίησε μηδὲ ἐν τῷ γήρῳ ἀμελεῖσθαι τὴν καλοκάγαθίαν. ἀξιάγαστον δ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἐπικουρῆσαι τῷ τῶν ἀγαθῶν γήρῳ· θεῖς γὰρ τοὺς γέροντας κυρίους τοῦ περὶ τῆς ψυχῆς ἀγῶνος διέπραξεν ἐντιμότερον εἶναι τὸ γήρας τῆς τῶν ἀκμαζόντων ῥώμης. εἰκότως δέ τοι καὶ σπουδάζεται οὗτος ὁ ἀγὼν μάλιστα τῶν ἀνθρωπίνων. καλοὶ μὲν γὰρ καὶ οἱ γυμνικοί· ἀλλ' οὗτοι μὲν σωμάτων εἰσὶν· ὁ δὲ περὶ τῆς γεροντίας ἀγὼν ψυχῶν ἀγαθῶν κρίσιν παρέχει. ὅσῳ οὖν κρείττων ψυχὴ σώματος, τοσούτῳ καὶ οἱ ἀγῶνες οἱ τῶν ψυχῶν ἢ οἱ τῶν σωμάτων ἀξιοσπουδαστότεροι.

Εἰμαι της γνώμης ότι ο Λυκούργος νομοθέτησε σωστά και στην περίπτωση του πώς θα μπορούσε να ασκείται η αρετή μέχρι τα βαθιά γεράματα. Πράγματι με το να τοποθετήσει την διαδικασία πληρώσεως της γερουσίας προς το τέλος του βίου, πέτυχε ώστε ούτε και στην διάρκεια του γήρατος να παραμελεί κάποιος την αρετή. Πρέπει επίσης να θαυμάσουμε και το γεγονός ότι βοήθησε την μεγάλη ηλικία των ενάρετων ανδρών. Διότι με το να ορίσει πως οι ηλικιωμένοι έχουν την εξουσία να αποφασίζουν για δίκες, όπου κρίνεται η ζωή κάποιου, πέτυχε ώστε να αποδίδεται περισσότερη τιμή στην γεροντική ηλικία από ό,τι στην σωματική δύναμη των νέων. Και είναι φυσικό ότι ο ανταγωνισμός αυτός να γίνεται αντικείμενο διαμάχης περισσότερο από κάθε άλλη ανθρώπινη διαδικασία. Διότι όντως οι γυμναστικοί αγώνες είναι τιμητικοί, αλλά αυτοί αποβλέπουν στην σωματική διάπλαση. Όμως ο ανταγωνισμός που γίνεται για μια θέση στην γερουσία, είναι κάτι που δίνει την ευκαιρία να κριθούν τα ψυχικά χαρίσματα. Γιατί όσο η ψυχή υπερέχει ως προς το σώμα, τόσο οι διαδικασίες που αποδεικνύουν τις αρετές της ψυχής είναι περισσότερο σπουδαίες, από ό,τι εκείνες που φανερώνουν σωματική διάπλαση.

ἡ ἀσκοῖτ' ἂν ἀρετῇ: πλάγια ερώτηση αντικείμενο στο νομοθετῆσαι. **τοῦ βίου, τῆς γεροντίας:** γενικές υποκειμενικές. Η Γερουσία ήταν ένα σώμα 28 μελών γερόντων ἄνω των 60 ετών (Πλούτ. Λυκ. 26,1). Η εκλογή τους γινόταν με την διαδικασία της επευφημίας, δηλ. οι υποστηρικτές του κάθε υποψηφίου κραύγαζαν, για να δείξουν την συμπάθειά τους προς κάποιους, και μία επιτροπή έκρινε ποιοι γέροντες είχαν τις πιο ηχηρές επευφημίες, και εκείνοι επελέγοντο (Αριστ. Πολ. 1271a 9-18· Πλούτ. Λυκ. 26,3-5). Τα προσόντα των υποψηφίων δεν ήταν ούτε η καταγωγή τους, ούτε η χρηματική τους περιουσία, αλλά μόνο η ακεραιότητα του ήθους τους (Αριστ. Πολ. 1270b 24-5· Πλούτ. Λυκ. 26,2). Η θητείας τους ήταν ισόβια, και δεν ἦσαν υπόλογοι κανενός (Αριστ. Πολ. 1271a5-6). Η γερουσία λειτουργούσε ως ανώτατο δικαστήριο προκειμένου για υποθέσεις όπου κρινόταν τη ζωή του υπόδικου, ἢ ἡ εξορία του, ἢ ἡ στέρηση των πολιτικῶν του δικαιωμάτων (Πλούτ. Λυκ. 26,2· Αριστ. Πολ. 1294b 33-34), και φυσικά οι δίκες αυτές αφορούσαν μόνο Σπαρτιάτες πολίτες, ούτε δούλους, ούτε περιοίκους, των οποίων οι δίκες διεξήγοντο ἀπὸ τους εφόρους. **προσθεῖς:** τροπική μετοχή. **μηδὲ ἀμελεῖσθαι:** συμπερασματικό ἀπαρέμφατο. **τὴν καλοκάγαθίαν:** υποκ. ἀπαρεμφ. **τὸ ἐπικουρῆσαι τῷ τῶν ἀγαθῶν γήρῳ:** ὁ Λυκούργος βοηθοῦσε τους ηλικιωμένους ἄνδρες, ὄχι ὅμως ὅλους, ἀλλὰ μόνο ἐκείνους που εἶχαν καλὸ χαρακτήρα. **τῶν ἀγαθῶν:** γενική υποκειμενική. **θεῖς:** τροπική μετοχή. **κυρίους:** κατηγορούμενο αντικειμένου. **τοῦ ἀγῶνος:** γενική αντικειμενική στο κυρίους. **τῆς ῥώμης:** β' ὅρος συγκρίσεως. **μάλιστα τῶν ἀνθρωπίνων:** γενική διαιρετική. **οὗτοι σωμάτων εἰσὶ:** οἱ γυμνικοὶ εἰσὶ <ἀγῶνες> σωμάτων 'οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες ἀνήκουν σ' αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες, στους οποίους ἀγωνίζονται τα σώματά', ἡ γενική υποκειμενική. **ψυχῶν:** με το κρίσιν γεν. υποκ.

ὄσω, τοσοῦτω: δοτ. επιρρ. του μέτρου. **σώματος:** γεν. συγκριτική. **τῶν ψυχῶν, τῶν σωμάτων:** γεν. υποκειμ. **ἢ οἱ τῶν σωμάτων:** β' ὅρος συγκρίσεως.

Χ, 4-8

Τόδε γε μὴν τοῦ Λυκούργου πῶς οὐ μέγας ἄξιον ἀγασθῆναι; ὃς ἐπειδὴ κατέμαθεν ὅτι ὅπου οἱ βουλόμενοι ἐπιμελοῦνται τῆς ἀρετῆς οὐχ ἱκανοὶ εἰσι τὰς πατρίδας αὖξιν, [ἐκεῖνος] ἐν τῇ Σπάρτῃ ἠνάγκασε δημοσίᾳ πάντας πάσας ἀσκεῖν τὰς ἀρετάς. ὥσπερ οὖν [οἱ ἰδιῶται] τῶν ἰδιωτῶν διαφέρουσιν ἀρετῇ οἱ ἀσκοῦντες τῶν ἀμελούντων, οὕτω καὶ ἡ Σπάρτη εἰκότως πασῶν τῶν πόλεων ἀρετῇ διαφέρει, μόνῃ δημοσίᾳ ἐπιτηδεύουσα τὴν καλοκάγαθίαν. οὐ γὰρ κακὲν καλόν, τὸ τῶν ἄλλων πόλεων κολαζουσῶν ἢν τίς τι ἕτερος ἕτερον ἀδικῇ, ἐκεῖνον ζημίας μὴ ἐλάττους ἐπιθεῖναι εἴ τις φανερός εἴη ἀμελῶν τοῦ ὥς βέλτιστος εἶναι; ἐνόμιζε γάρ, ὥς ἔοικεν, ὑπὸ μὲν τῶν ἀνδραποδιζομένων τινὰς ἢ ἀποστερούντων τι ἢ κλεπτόντων τοὺς βλαπτομένους μόνον ἀδικεῖσθαι, ὑπὸ δὲ τῶν κακῶν καὶ ἀνάνδρων ὅλας τὰς πόλεις προδίδοσθαι. ὥστε εἰκότως ἔμοιγε δοκεῖ τούτοις μεγίστας ζημίας ἐπιθεῖναι. ἐπέθηκε δὲ καὶ τὴν ἀνυπόστατον ἀνάγκην ἀσκεῖν ἅπασαν πολιτικὴν ἀρετὴν. τοῖς μὲν γὰρ τὰ νόμιμα ἐκτελοῦσιν ὁμοίως ἅπασιν τὴν πόλιν οἰκείαν ἐποίησε, καὶ οὐδὲν ὑπελογίσατο οὔτε σωμάτων οὔτε χρημάτων ἀσθένειαν· εἰ δὲ τις ἀποδειλιάσειε τοῦ τὰ νόμιμα διαπονεῖσθαι, τοῦτον ἐκεῖνος ἀπέδειξε μὴδὲ νομίζεσθαι ἔτι τῶν ὁμοίων εἶναι. ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν παλαιότατοι οὗτοι οἱ νόμοι εἰσὶ, σαφές· ὁ γὰρ Λυκούργος κατὰ τοὺς Ἡρακλείδας λέγεται γενέσθαι· οὕτω δὲ παλαιοὶ ὄντες ἔτι καὶ νῦν τοῖς ἄλλοις καινότατοί εἰσι· καὶ γὰρ τὸ πάντων θαυμαστότατον ἐπαινοῦσι μὲν πάντες τὰ τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα, μιμεῖσθαι δὲ αὐτὰ οὐδεμία πόλις ἐθέλει.

Και πῶς δεν ἀξίζει να θαυμάσει κανεὶς ἰδιαίτερος κι αὐτὸ το νομοθέτημα τοῦ Λυκούργου; Αὐτός όταν κατάλαβε ὅτι ἐκεῖ ὅπου ασκοῦν τὴν ἀρετὴ μόνον ὅσοι θέλουν, αὐτοὶ δεν εἶναι σε θέση νὰ κάνουν τὴν πατρίδα τους μεγάλη, ἀνάγκασε μέσα στὴν Σπάρτη ὅλοι νὰ ασκοῦν κάθε εἶδους ἀρετὴ δημόσια. Ὅπως λοιπὸν ἀκριβῶς μεταξὺ των ἰδιωτῶν ἐκεῖνοι που ασκοῦν τὴν ἀρετὴ, ξεχωρίζουν ἀπὸ ἐκείνους που ἀδιαφοροῦν, ἔτσι καὶ ἡ Σπάρτη εὐλόγα ξεχωρίζει ἀνάμεσα σ' ὅλες τις πόλεις ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴ, διότι εἶναι ἡ μόνῃ που ἔχει καταστήσει δημόσιο καθήκον τὴν καλὴ συμπεριφορὰ. Καὶ δεν εἶναι καὶ αὐτὸ ἐδῶ ἐπίσης ωραῖο, τὸ ὅτι δηλ. ἐνῶ οἱ ἄλλες πόλεις ἐπιβάλλουν ποινές, ἀν κάποιος ἀδικήσει κάποιον, ὁ Λυκούργος ἐπέβαλε ὄχι μικρότερης σημασίας ποινές, ὅποτε κάποιος φαινόταν νὰ ἀδιαφορεῖ νὰ εἶναι ὅσο γίνεται περισσότερο τέλειος; Διότι, ὅπως εἶναι φυσικὸ, νόμιζε ὅτι ἐξ αἰτίας ἐκείνων που στεροῦν τὴν ἐλευθερίαν κάποιων, ἢ πάλι ἐξ αἰτίας ἐκείνων που υπεξαίρουν κάτι, ἢ που κλέβουν, μόνον τὰ θύματα εἶναι ἐκεῖνοι οἱ οποίοι βλάπτονται, ἐνῶ ἐξ αἰτίας ἐκείνων που τους λείπει ἡ ἀρετὴ, ἢ ἐξ αἰτίας ἐκείνων που τους λείπει τὸ αγωνιστικὸ ἦθος, προδίδεται ολόκληρο τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Συνεπῶς μου φαίνεται ὅτι εὐλόγα ἐπέβαλε τις ἀυστηρότερες ποινές σ' αὐτές τις περιπτώσεις. Καὶ ὅρισε με νόμο καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτη υποχρέωση νὰ ἐφαρμόζουν στο σύνολό της τὴν ἀρετὴ ἐκείνη, που ἀφορὰ τὴν λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Διότι σε ὅλους ἐκείνους που ἐκπληρώνουν τις υποχρεώσεις, ἔδωσε τὰ ἴδια ἀκριβῶς δικαιώματα, καὶ δεν ἔλαβε ὑπ' ὄψην του οὔτε κάποια ἀτέλεια τοῦ σώματος, οὔτε κάποια ἐλλειψὴ οικονομικῶν πόρων. Καὶ ἀν κάποιος φαινόταν διστακτικὸς στο νὰ ἀναλώσει τις δυνάμεις του στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, ὅρισε αὐτός ὁ ἄνθρωπος οὔτε καν νὰ θεωρεῖται ὅτι ἀνήκει στὴν κατηγορία των ἐλεύθερων πολιτῶν. Ἀλλὰ ὅμως ὅτι αὐτοὶ οἱ νόμοι ἔχουν τις ρίζες τους στο ἀπώτερο παρελθόν, εἶναι ἀπολύτως ἐξακριβωμένο. Διότι ὁ Λυκούργος παραδίδεται ὅτι ἐζήσε στα χρόνια των Ἡρακλείδων. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ νόμοι, ἀν καὶ εἶναι τόσο παλαιοί, γιὰ τους ἄλλους Ἕλληνες εἶναι πρωτόγνωροι. Καὶ ἐπίσης αὐτὸ που εἶναι τὸ πλεον ἀξιοπεριέργο, ὅλοι ἐπιδιοκμαίζουν αὐτούς τους νόμους, ἀλλὰ καμία πόλις δεν εἶναι πρόθυμη νὰ τους ἀκολουθήσει.

τόδε: αιτιατική πτώση υποκείμενο στο ἀγασθῆναι. **ὃς:** αὐτός. **αὖξιν:** ἀπαρέμφατο τῆς ἀναφοράς. **[ἐκεῖνος]:** πρέπει νὰ διαγραφεῖ ὡς μεταγενέστερη προσθήκη στο κείμενο. **δημοσίᾳ:** 'φανερὰ, ἐνώπιον

ὄλων'. **πάσας τὰς ἀρετάς:** 'ὅλες τις μορφές της αρετής'. **[οἱ ἰδιῶται]:** πρέπει να διαγραφεί ως μεταγενέστερη προσθήκη στο κείμενο. **τῶν ἰδιωτῶν:** γεν. διαιρετική. **ἀρετῇ:** δοτική της αναφοράς. **τῶν ἀμελούντων:** με το διαφέρουσιν ως γενική συγκριτική, 'διαφέρουν σε σύγκριση με εκείνους που αδιαφορούν για την αρετή'. **ἐπιτηδεύουσα:** αιτιολογική μετοχή. **τό...ἐπιθεῖναι:** έναρθρο απαρέμφατο, αλλά με μεγάλη απόσταση ανάμεσα στο άρθρο και στο απαρέμφατο. Επεξήγηση στο προηγούμενο κἀκεῖνο. **τῶν ἄλλων πόλεων κολαζουσῶν:** γενική απόλυτη, εναντιωματική μετοχή. **ἦν τίς τι ἀδικῇ:** υποθετική πρόταση με απόδοση το κολαζουσῶν για την επανάληψη παρόν μέλλον: ἦν τίς τι ἀδικῇ, κολάζουσιν. **τι:** αιτιατική αναφοράς, 'σε κάτι'. **ἐκεῖνον:** τὸν Λυκούργον, υποκ. στο απαρ. ἐπιθεῖναι. **ζημίας μὴ ἐλάττους:** 'ποινές οι οποίες να μην είναι μικρότερες', κι όχι 'ποινές οι οποίες δεν ήταν μικρότερες', διότι η παρουσία του μὴ είναι εκείνη που αλλάζει την χρήση του επιθέτου από απλό επιθετικό προσδιορισμό σε κατηγορηματικό. **εἴ τις φανερός εἴη:** υποθετική πρόταση με χρονική σημασία για την επανάληψη στο παρελθόν, 'οποτεδήποτε κάποιος έδινε την εντύπωση ότι...'. **ἀμελῶν:** κατηγορηματική μετοχή, '...παραμελούσε'. **τοῦ εἶναι:** έναρθρο απαρέμφατο ως αντικείμενο στο ἀμελῶν. **ὥς βέλτιστος:** 'ὅσο γίνεται καλύτερος'. Ο ὥς επιτείνει την σημασία του επιθέτου έστω κι αν είναι στον υπερθετικό βαθμό. **τοὺς βλαπτομένους μόνον:** υποκ. στο ἀδικεῖσθαι. **ὅλας τὰς πόλεις προδίδοσθαι:** 'οι πόλεις υπονομεύονται σε ὅλη την έκτασή τους, δηλ. πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά'. **τὴν ἀνυπόστατον ἀνάγκην:** 'την υποχρέωση που δεν μπορούσε κανείς να αντικρούσει'. **ἅπασαν πολιτικὴν ἀρετὴν:** 'την πολιτικὴν αρετὴ στο σύνολό της', κι όχι δηλ. επιλεκτικά. **τὴν πόλιν οἰκείαν ἐποίησεν:** 'άνοιξε τον δρόμο για τα πολιτικά αξιώματα'. **εἰ δέ τις ἀποδειλιάσει:** υποθετική πρόταση για την επανάληψη στο παρελθόν με απόδοση ρήμα ιστορικού χρόνου ἀπέδειξεν. **τῶν ὁμοίων εἶναι:** τρεις είναι οι κοινωνικές ομάδες στην Σπάρτη: Σπαρτιάτες, περίοικοι, εἰλωτες. Ο ὅρος που χρησιμοποιεῖ εδώ ο Ξ. είναι ὅμοιοι, για τους κατ' ἐξοχὴν Σπαρτιάτες, που είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Οι περίοικοι ήταν οι πολίτες των γειτονικῶν με την Σπάρτη περιοχῶν, είχαν δική τους κυβέρνηση και νόμους, αλλά μετείχαν στην Σπαρτιατικὴ στρατιωτικὴ οργάνωση και διοίκηση. **κατὰ τοὺς Ἡρακλείδας:** με τον ὅρο Ἡρακλεῖδαι εννοούσαν τους απογόνους του Ηρακλή και της Δηιάνειρας, οι οποίοι με την κάθοδό τους στην Πελοπόννησο έγιναν οι γενάρχες Δωριεῖς των εκεί κατοίκων. Ὅτι ο Λυκούργος γεννήθηκε την εποχὴ που κατέβηκαν οι Δωριεῖς στην Πελοπόννησο δεν χρειάζεται την ιστορική απόδειξη ὅτι είναι υπερβολή του Ξ. Αρκεῖ κανεῖς να σκεφτεῖ ὅτι η Σπαρτιατικὴ νομοθεσία δεν θα μπορούσε να ήταν ἔτσι ὅπως περιγράφει ο Ξ. εξ αρχῆς, αλλά ὅτι οι συνθήκες που διαμορφώνονταν με το πέρασμα του χρόνου ἦσαν εκείνες που επέβαλαν στους Σπαρτιάτες να νομοθετήσουν το σύνολο των νόμων, που τώρα αποδίδεται στον Λυκούργο, και μάλιστα στην αρχὴ της περιόδου της Σπαρτιατικῆς κοινωνίας. Παρόμοιες πληροφορίες δίνει και ο Πλούταρχος (Λυκ. 1,3). **τοῖς ἄλλοις:** Ἑλλησιν, δοτικὴ προσωπικὴ του κρίνοντος. **τὸ πάντων θαυμαστότατον:** έναρθρο απαρέμφατο ως αιτιατικὴ της αναφοράς, 'και το πιο περίεργο ἀπὸ ὅλα'.

ΧΙ, 1-3

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ κοινὰ ἀγαθὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ· εἰ δέ τις βούλεται καταμαθεῖν ὅ τι καὶ εἰς τὰς στρατείας βέλτιον τῶν ἄλλων ἐμηχανήσατο, ἔξεστι καὶ τούτων ἀκούειν. πρῶτον μὲν τοίνυν οἱ ἔφοροι προκηρύττουσι τὰ ἔτη εἰς ἃ δεῖ στρατεύεσθαι καὶ ἱππεῦσι καὶ ὀπλίταις, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς χειροτέχναις· ὥστε ὅσοις περ ἐπὶ πόλεως χρῶνται ἄνθρωποι, πάντων τούτων καὶ ἐπὶ στρατιᾷς οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐποροῦσι· καὶ ὅσων δὲ ὀργάνων ἢ στρατιὰ κοινῇ δεηθεῖη ἄν, ἅπαντα τὰ μὲν ἀμάξῃ προστέτακται παρέχειν, τὰ δὲ ὑποζυγίῳ· οὕτω γὰρ ἦκιστ' ἂν τὸ ἐλλεῖπον διαλάθοι. εἷς γε μὴν τὸν ἐν τοῖς ὅπλοις ἀγῶνα τοιάδ' ἐμηχανήσατο, στολὴν μὲν ἔχειν φοινικίδα, ταύτην νομίζων ἦκιστα μὲν

γυναικεία κοινωνεῖν, πολεμικωτάτην δ' εἶναι, καὶ χαλκὴν ἀσπίδα· καὶ γὰρ τάχιστα λαμπρύνεται καὶ σχολαιότοτα ρυπαίνεται.

Και όλα αυτά τα νομοθετήματα είναι θετικά τόσο για την ειρήνη, όσο και για την περίοδο πολέμου. Κι αν πάλι κάποιος θέλει να μάθει τι καλύτερο σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες επινόησε ο Λυκούργος προκειμένου για τις εκστρατείες, είναι δυνατόν πληροφορηθεί και τα εξής. Αρχικά οι έφοροι κοινοποιούν από πριν το όριο ηλικίας στο οποίο οφείλουν οι Σπαρτιάτες να εντάσσονται στο στράτευμα, και για τους ιππείς και τους οπλίτες, και μετά για τους τεχνικούς. Συνεπώς όσους οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούν μέσα στην πόλη κατά την ειρήνη, όλους αυτούς τους έχουν και στις εκστρατείες στον πόλεμο σε αφθονία. Και επίσης όσα τεχνικά μέσα πιθανόν να χρειαστεί το στράτευμα γενικώς, όλα αυτά έχει οριστεί να τα έχουν φορτωμένα είτε σε άμαξες, είτε σε ζώα, οπότε είναι πολύ απίθανο να ξεχάσουν ότι κάτι λείπει. Σχετικά πάλι με τον ένοπλο αγώνα αυτά εδώ επινόησε, δηλ. να φορούν στολή κόκκινη, διότι πίστευε πως αυτό το χρώμα ελάχιστα χρησιμοποιείται από τις γυναίκες, και πως ταιριάζει απόλυτα στις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και να έχουν χάλκινη ασπίδα, διότι γρήγορα γυαλίζεται και πολύ δύσκολα λερω-νεται.

ὅ,τι...έμηχανήσατο: πλάγια ερώτηση αντικείμενο στο καταμαθεῖν. **βέλτιον:** ὥστε βέλτιον εἶναι, κατηγορούμενο του αποτελέσματος. **τῶν ἄλλων:** γενική συγκριτική. **προκηρύττουσι:** 'εξαγγέλλουν ἐγκαιρα, στην περίοδο ειρήνης'. **εἰς ἃ δεῖ στρατεύεσθαι:** τα ἔτη υποχρεωτικής στρατεύσεως για τους Σπαρτιάτες ήταν συνολικά 'σαράντα χρόνια μετά την ενηλικίωσή τους' (Ξεν.Ελλ. 5,4,13 τετταράκοντα ἀφ' ἥβης· & 6,4,17· Πλούτ. Αγησίλ. 24,3). **τούτων εὐποροῦσι:** 'έχουν ἐπάρκεια ἀπὸ τέτοιους ἄνδρες', γεν. διαιρετική. **ἔχειν:** επεξ. ἀπαρέμφατο στο προηγούμενο τοιάδε. **γυναικεία:** στολή. **κοινωνεῖν, εἶναι:** ειδικά ἀπαρέμφατα ἀντικείμενα στο νομίζων. **στολὴν μὲν ἔχειν φοινικίδα:** για το κόκκινο χρώμα της στρατιωτικής στολής των Σπαρτιατῶν οι περισσότεροι σχολιαστὲς συμφωνοῦν ὅτι το χρώμα αὐτὸ ἐπελέγη, διότι ἐκρुβε το χρώμα του αἵματος ἀπὸ ἐνδεχόμενους τραυματισμούς στην μάχη, κι ἔτσι ἀπέτρεπε μια πιθανή ἀνασταλτικότητα των πολεμιστῶν: (Αριστοτ. Fragm. Σχόλ. Αριστοφ. Αχαρν. 320 ὅτι τοῦ χρώματος αἵματῶδες τῆς τοῦ αἵματος ῥύσεως ἐθίζει καταφρονεῖν· Moeris Attic. S. διὰ τὸ ὁμοχροεῖν τῷ αἵματι· Plut. Instit. Lac.24 ἔὰν τις αὐτῶν πληγῇ ἀλλὰ διαλανθάνειν διὰ τὸ ὁμόχρουν· Αἰλιανός, Ποικ. ἰστ. 6,6). **χαλκὴν ἀσπίδα:** ἀντικείμενο στο ἔχειν.

ΧΙ, 4-7

ἐφῆκε δὲ καὶ κομᾶν τοῖς ὑπὲρ τὴν ἡβητικὴν ἡλικίαν, νομίζων οὕτω καὶ μείζους ἂν καὶ ἐλευθεριωτέρους καὶ γοργοτέρους φαίνεσθαι. οὕτω γε μὴν κατεσκευασμένων μόρας μὲν διεῖλεν ἕξ καὶ ἱππέων καὶ ὀπλιτῶν. ἐκάστῃ δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἓνα, λοχαγοὺς τέτταρας, πεντηκοντῆρας ὀκτώ, ἐνωμοτάρχους ἑκκαίδεκα. ἐκ δὲ τούτων τῶν μορῶν διὰ παρεγγυήσεως καθίστανται τοτὲ μὲν εἰς . . . ἐνωμοτίας, τοτὲ δὲ εἰς τρεῖς, τοτὲ δὲ εἰς ἕξ. ὃ δὲ οἱ πλείστοι οἴονται, πολυπλοκωτάτην εἶναι τὴν ἐν ὅπλοις Λακωνικὴν τάξιν, τὸ ἐναντιώτατον ὑπειλήφασιν τοῦ ὄντος· εἰσὶ μὲν γὰρ ἐν τῇ Λακωνικῇ τάξει οἱ πρωτοστάται ἄρχοντες, καὶ ὁ στίχος ἕκαστος πάντ' ἔχων ὅσα δεῖ παρέχεσθαι. οὕτω δὲ ῥᾶδιον ταύτην τὴν τάξιν μαθεῖν ὥς ὅστις τοὺς ἄνθρώπους δύναται γινώσκειν οὐδεὶς ἂν ἁμάρτοι· τοῖς μὲν γὰρ ἡγεῖσθαι δέδοται, τοῖς δὲ ἔπεσθαι τέτακται. αἱ δὲ παραγωγαὶ ὥσπερ ὑπὸ κήρυκος ὑπὸ τοῦ ἐνωμοτάρχου λόγῳ δηλοῦνται <καὶ> ἀραιαὶ τε καὶ βαθύτεραι αἱ φάλαγγες γίνονται· ὧν οὐδὲν οὐδ' ὅπωςτιοῦν χαλεπὸν μαθεῖν. τὸ μέντοι κἂν ταραχθῶσι μετὰ τοῦ παρατυχόντος ὁμοίως μάχεσθαι, ταύτην τὴν τάξιν οὐκέτι ῥᾶδιόν ἐστι μαθεῖν πλὴν τοῖς ὑπὸ τῶν τοῦ Λυκούργου νόμων πεπαιδευμένοις.

Επέτρεψε επίσης και σ' εκείνους που είχαν περάσει το εικοστό έτος της ηλικίας τους να περιποιούνται μακριά μαλλιά, διότι πίστευε πως μ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν να φαίνονται πιο ψηλοί, πιο διακεκριμένοι και πιο τρομακτικοί. Με το να είναι λοιπόν έτσι οργανωμένοι χώρισε μεταξύ τους έξι ομάδες και από τους ιππείς και από

τους οπλίτες. Κάθε μία από τις ομάδες των οπλιτών έχει ένα πολέμαρχο, τέσσερεις λοχαγούς, οκτώ αρχηγούς πενήντα ανδρών, δεκαέξι ενωμοτάρχες. Και με βάση αυτή την διάρθρωση σε μονάδες με εντολές την ώρα της μάχης μετασχηματίζονται σε...ομάδες ορκισμένων, άλλοτε σε τρεις, κι άλλοτε σε έξι. Και όσον αφορά αυτό που πιστεύουν οι περισσότεροι, πως δηλ. η οργάνωση των Σπαρτιατών στην μάχη είναι ιδιαιτέρως περιπλεγμένη, έχουν δεχθεί ως αληθές το ακριβώς αντίθετο απ' αυτό που συμβαίνει στην πράξη. Στην οργάνωση του Σπαρτιατικού στρατεύματος όσοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή πρώτοι στην δεξιά πλευρά της φάλαγγας είναι οι πιο επιφανείς της πόλεως, και κάθε γραμμή της φάλαγγας έχει όσα πρέπει. Και είναι τόσο εύκολο να κατανοήσει κανείς αυτήν την οργάνωση, ώστε όποιος έχει την δυνατότητα να γνωρίζει τον κάθε ένα ξεχωριστά, κανείς δεν πρόκειται να κάνει λάθος. Διότι σε κάποιους έχει δοθεί το προνόμιο να προπορεύονται, σε κάποιους άλλους έχει οριστεί να ακολουθούν. Και η μορφή της παρατάξεως δηλώνεται από τον ενωμοτάρχη με προστάγματα, σαν από ένα κήρυκα, με συνέπεια οι φάλαγγες να γίνονται είτε μεγάλες σε πλάτος, είτε μεγάλες σε βάθος. Από αυτά τα παραγγέλματα κανένα δεν είναι δύσκολο να το μάθει κάποιος. Το να μάχεται κανείς με τον ίδιο αποτελεσματικό τρόπο έχοντας δίπλα του τον οιονδήποτε τυχόντα, σε περίπτωση που δημιουργηθεί ταραχή στο στράτευμα, αυτού του είδους την οργάνωση δεν είναι εύκολο να την μάθει κάποιος, εκτός από αυτούς που έχουν εκπαιδευτεί με την νομοθεσία του Λυκούργου.

γοργοτέρους: γοργός = ο τρομακτικός, ο εμπνέων φόβο. Η μακριά κόμη ήταν μέρος της στρατιωτικής τους αγωγής, διότι αυτή 'τους μὲν καλούς εὐπρεπεστέρους ποιεῖ, τοὺς δὲ αἰσχροὺς φοβερωτέρους, Πλούτ. Λυκ. 22,2' **πεντηκοντῆρας:** πεντηκοντήρ, -ῆρος, = ο ἔχων υπό την εξουσία του πενήντα οπλίτες. **ένωμοτάρχους:** ένωμοτάρχης, -ρχους, = αυτός που διοικούσε μία ένωμοτίαν· ένωμοτία = μια ομάδα οπλιτών στην Σπάρτη κάτω από πενήντα οπλίτες, οι οποίοι μεταξύ τους ήταν δεμένοι με όρκο. **πολυπλοκωτάτην εἶναι:** επεξηγηματικό απαρέμφατο στο οἶονται. **τὸ ἐναντιώτατον τοῦ ὄντος:** 'το ακριβώς αντίθετο σε σύγκριση με αυτό που συμβαίνει', η γενική είναι συγκριτική. **οἱ πρωτοστάται ἄρχοντες:** η έννοια της οπλιτικής φάλαγγας αναπτύχθηκε μετά την μεγάλη τεχνική επανάσταση, που έγινε στα τέλη του 8^{ου} αιώ- νος στην ασπίδα. Μέχρι τότε η ασπίδες στην εσωτερική τους πλευρά είχαν στο κέντρο μία λαβή, απ' όπου την κρατούσαν οι πολεμιστές με το ένα τους χέρι, και την μετέφεραν σ' όλα τα σημεία τους σώματός τους. Επίσης είχε στο εσωτερικό της κι ένα ιμάντα, με τον οποίον την κρεμούσαν στον λαιμό τους, ώστε να έχουν ελεύθερα και τα δύο τους χέρια, όποτε έκρινα σκόπιμο κάτι τέτοιο. Στα τέλη του 8^{ου} αιώ- νος έγινε μία τεχνική τελειοποίηση στην ασπίδα· ο ιμάντας τοποθετήθηκε στο αριστερό εσωτερικό μέρος, και στο δεξιό εσωτερικό μέρος τοποθετήθηκε μία χειρολαβή σε σχήμα πλάγιου Π (). Το χέρι περνούσε μέσα από τον ιμάντα μέ- χρι τον αγκώνα, όπου και στηριζόταν η ασπίδα, ενώ η παλάμη πέρναγε μέσα από την χειρολαβή, ώστε το βάρος της μπορούσε πλέον να μοιράζεται σε δύο σημεία, στον αγκώνα και στην παλάμη. Η ασπίδα όντας με- γαλύτερη και βαρύτερη, δεν μπορούσε πλέον να μετακινείται εύκολα σ' όλα τα σημεία του σώματος. Όμως με το μέγεθός της μπορούσε να προστατεύει το αριστερό μέρος του σώματος του κρατούντος, και το δεξιό μέρος του εξ αριστερών συμπολεμιστή του. Τότε επινοήθηκε η στρατιωτική φάλαγγα. Η προστασία των πο- λεμιστών της εξαρτάτο αποκλειστικά από την συμπαγή πορεία της φάλαγγας. Αν έσπαζε η συνοχή της, τότε αμυντικά οι οπλίτες ήσαν απροστάτευτοι. Όποιος οπλίτης ήταν στην πρώτη γραμμή και πρώτος από τα δεξιά, όπως στέκονται οι οπλίτες, ή αριστερά, όπως τους βλέπουν οι αντίπαλοι, αυτός κινδύνευε περισσότερο από όλους, και γι' αυτό στην θέση αυτήν έβαζαν τον πλέον ικανό. Αυτός ήταν ο Πρωτοστάτης (Πολυδ. Ονομ. Ι,127 καὶ ὁ μὲν ἐκ δεξιᾶς τοῦ πρώτου ζυγοῦ, πρωτοστάτης <καλεῖται>). Όμως εδώ ο Ξ. χρησιμοποιεί τον όρο πρωτοστάτης για όλους τους οπλίτες της πρώτης γραμμής. (Το ίδιο ακριβώς κάνει και αλλού, Κυρ.Παιδ. 3,3,57 & 6,3,24). **ὅστις...γιγνώσκειν:** οι θέσεις που κατελάμβαναν οι Λακεδαιμόνιοι στην φάλαγγα, ήσαν ορισμένες με βάση την κοινωνική τους θέση και την αποτελεσματικότητά τους στις μάχες. Γι' αυτό 'αν κάποιος γνώριζε καλά τους άνδρες στην Σπάρτη, μπορούσε να υποψιαστεί με απόλυτη βεβαιότητα το μέρος

όπου θα ήσαν τοποθετημένοι στην φάλαγγα εν ώρα μάχης'. αὐτοὶ δὲ παραγωγαί: 'οἱ ἀλλαγές που γίνονταν στον σχηματισμό μιας φάλαγγας στην διάρκεια της μάχης'. ἄρραιαί, βαθυτέρα: στην διάρκεια μιας μάχης οἱ συνθήκες επέβαλλαν στον ἐνωμοτάρχῃ ἄλλοτε να διατάζει τους οπλίτες να φεύγουν ἀπὸ στήλες και να σχηματίζουν νέες σειρές, για να αὐξήσουν το πλάτος της φάλαγγας, ὁπότε αὐτή να γίνεται πιο ἄρραια, κι ἄλλοτε τους διέταζε να φεύγουν ἀπὸ τις στήλες και να σχηματίζουν νέες γραμμές, ὁπότε ἡ φάλαγγα να γίνεται βαθυτέρα. ὦν: 'ἀπὸ ὅλα αὐτές οἱ τακτικές μάχης'. τὸ μέντοι ὁμοίως μάχεσθαι: 'το ὅτι πολεμοῦν με τον ἴδιο τρόπο με ὅποιον κι αν βρεθοῦν δίπλα τους'. πλὴν τοῖς πεπαιδευμένοις: μόνο ὅσοι εἶχαν περάσει ἀπὸ την μαθητεία των νόμων του Λυκούργου μπορούσαν να πολεμοῦν με τον ἴδιο αποτελεσματικό τρόπο εἴτε εἶχαν δίπλα τους κάποιον γνωστό, εἴτε κάποιον ἄγνωστο συμπολεμιστή.

ΧΙ, 8-11

εὐπορώτατα δὲ καὶ ἐκεῖνα Λακεδαιμόνιοι ποιοῦσι τὰ τοῖς ὀπλομάχοις πάνυ δοκοῦντα χαλεπὰ εἶναι· ὅταν μὲν γὰρ ἐπὶ κέρως πορεύονται, κατ' οὐρὰν δῆπου ἐνωμοτία <ἐνωμοτία> ἔπεται· ἐὰν δ' ἐν τῷ τοιούτῳ ἐκ τοῦ ἐναντίου πολεμία φάλαγξ ἐπιφανῇ, τῷ ἐνωμοτάρχῳ παρεγγυᾶται εἰς μέτωπον παρ' ἀσπίδα καθίστασθαι, καὶ διὰ παντὸς οὕτως, ἔστ' ἂν ἡ φάλαγξ ἐναντία καταστῇ. ἦν γε μὴν οὕτως ἐχόντων ἐκ τοῦ ὀπισθεν οἱ πολέμιοι ἐπιφανῶσιν, ἐξελίττεται ἕκαστος ὁ στίχος, ἵνα οἱ κράτιστοι ἐναντίοι αἰ τοῖς πολεμίοις ᾦσιν. ὅτι δὲ ὁ ἄρχων εὐώνυμος γίγνεται, οὐδ' ἐν τούτῳ μειονεκτεῖν ἡγοῦνται, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ πλεονεκτεῖν. εἰ γὰρ τινες κυκλοῦσθαι ἐπιχειροῖεν, οὐκ ἂν κατὰ τὰ γυμνά, ἀλλὰ κατὰ τὰ ὀπλισμένα περιβάλλοιεν ἅν. ἦν δὲ ποτε ἐνεκά τινος δοκῇ συμφέρειν τὸν ἡγεμόνα δεξιὸν κέρας ἔχειν, στρέψαντες τὸ ἄγημα ἐπὶ κέρας ἐξελίττουσι τὴν φάλαγγα, ἔστ' ἂν ὁ μὲν ἡγεμὼν δεξιὸς ᾦ, ἡ δὲ οὐρὰ εὐώνυμος γένηται. ἦν δ' αὖ ἐκ τῶν δεξιῶν πολεμίων τάξις ἐπιφαίνεται ἐπὶ κέρως πορευομένων, οὐδὲν ἄλλο πραγματεύονται ἢ τὸν λόχον ἕκαστον ὥσπερ τριήρη ἀντίπρῳρον τοῖς ἐναντίοις στρέφουσι, καὶ οὕτως αὖ γίγνεται ὁ κατ' οὐρὰν λόχος παρὰ δόρυ. ἦν γε μὴν κατὰ τὰ εὐώνυμα πολέμιοι προσίωσιν, οὐδὲ τοῦτ' ἐῷσιν, ἀλλὰ προθέουσιν ἢ [ἐναντίους] ἀντιπάλους τοὺς λόχους στρέφουσι· καὶ οὕτως αὖ ὁ κατ' οὐρὰν λόχος παρ' ἀσπίδα καθίσταται.

Οἱ Σπαρτιάτες κι αὐτὰ ἐπίσης που σε ὅσους μάχονται με βαρὺ ὀπλισμό, φαίνονται ἰδιαίτερος δύσκολα, τα κάνουν να εἶναι πάρα πολὺ εύκολα. Διότι ὅταν βαδίζουν με σχηματισμὸ στήλης, κάθε ἐνωμοτία ἀκολουθεῖ τὴν ἄλλην ἀπὸ πίσω. Κι αν σε ἓνα τέτοιο σχηματισμὸ ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρὰ ἐμφανιστεῖ ἐχθρική φάλαγγα, δίνεται το σύνθημα παράταξης ἀπὸ τὸν ἐνωμοτάρχη να οργανωθοῦν σε παράταξη ἀσπίδας κατὰ μέτωπον, και αὐτὸ ἰσχύει για ὅλο το βάθος της στήλης, μέχρι τὴν στιγμή που ἡ φάλαγγα πάρει θέση ἀπέναντι στους ἐχθρούς. Αν πάλι ἐνὸς βρίσκονται σ' αὐτὸν τὸν σχηματισμὸ, οἱ ἐχθροὶ ἐμφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πίσω μέρος, οἱ οπλίτες της γραμμῆς στρέφονται πρὸς τὴν μεριά των ἐχθρῶν, για να βρίσκονται πάντοτε οἱ πιο γενναῖοι πολεμιστές ἀπέναντι ἀπὸ τους ἀντιπάλους. Και ὅτι ο ἡγέτης τους ἦταν ο πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν στην πρώτη γραμμή, σε καμία περίπτωση δεν πίστευαν ὅτι σε αὐτὸ το θέμα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση, ἀλλὰ ὅτι σε κάποιες περιπτώσεις υπερετρούσαν. Διότι σε περίπτωση που κάποιος θα προσπαθοῦσαν να κάνουν πλευρική ἐπίθεση για να τους κυκλώσουν, δεν θα τὴν ἔκαναν στην ἀπροστάτευτη πλευρὰ (δηλ. στην δεξιὰ της Λακωνικῆς φάλαγγας), ἀλλὰ στην προστατευμένη, (δηλ. στην ἀριστερή πλευρὰ, ἐκεῖ που ἦταν ὁ ἄρχων). Κι αν κάποια φορὰ για κάποιο λόγο φανεῖ ὅτι συμφέρει ο στρατηγὸς να καταλάβει τὴν δεξιὰ πλευρὰ, τότε μετασχηματίζουν τὴν πορεία σε στήλες και βάζουν τους οπλίτες της φάλαγγας να γυρίσουν τα σώματά τους 180°, μέχρι τὴν στιγμή που ο στρατηγὸς φτάσει στην δεξιὰ πλευρὰ και τὸ πίσω μέρος πάει ἀριστερά. Κι αν πάλι ἐνὸς βαδίζουν σε σχηματισμὸ στήλης φανεῖ στα δεξιὰ τους πολεμική ὁργάνωση, δεν κάνουν τίποτε διαφορετικό, παρὰ κάθε ἓνα λόχο τὸν στρέφουν πρὸς τους ἀντιπάλους, ὅπως γίνεται με τα πολεμικά πλοία, και ὅσοι ἦσαν στο πίσω μέρος βρίσκονται στα δεξιὰ. Κι αν πλησιάσουν ἐχθροὶ στην ἀριστερή πλευρὰ, οὔτε αὐτὸ το ἀφήνουν ἔτσι, ἀλλὰ εἴτε σπεύδουν ἐναντίον τους, εἴτε γυρίζουν τους λόχους ἀπέναντι στον ἐχθρὸ, και μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πίσω τμήμα του λόχου βρίσκεται στην ἀριστερή πτέρυγα.

εἰς μέτωπον παρ' ἀσπίδαν καθίστασθαι: 'ο ἐνωμοτάρχης τους δίνει παράγγελμα να φύγουν από τον σχηματισμό στήλης, και να αναπτυχθούν ο ένας δίπλα στον άλλον προς τα αριστερά απέναντι στον εχθρό προστατευόμενοι με τις ασπίδες τους'.

καὶ διὰ παντὸς οὕτως: 'και αυτόν τον σχηματισμό τον κάνουν όλοι οι οπλίτες μέχρι το τέλος της στήλης', δηλ. και ο τελευταίος οπλίτης της μέχρι πρότινος στήλης τάσσεται στην πρώτη γραμμή ο ένας δίπλα στον άλλον εξ αριστερών.

ἐναντία καταστή: 'μέχρι την στιγμή που η στήλη θα έχει μετασχηματιστεί σε μία ευθεία γραμμή απέναντι στον εχθρό'.

ἐξελίττεται ἕκαστος στίχος: 'ο οπλίτης κάθε γραμμής γυρίζει στις 180 μοίρες, και η πρώτη γραμμή περνά πάλι πρώτη.

ὁ ἄρχων εὐώνυμος γίνετα: εὐώνυμος, ὁ,ή, -ον,τό = ὁ εὖ ὀνομασθείς· ὅ,τι προερχόταν εξ αριστερών, ή βρισκόταν εκεί, εθεωρείτο δυσοίωνα, κακό, και επειδή ήθελαν να κατευνάσουν την κακοτυχία του, το ονόμασαν κατ' εὐφημισμὸν 'καλόφημο – ευοίωνα', δηλ. εὐώνυμον. Το αυτό συνέβη, φερ' ειπείν, με τον Εὐξεινον πόντον, δηλ. 'την θάλασσα που καλοδέχεται τους ναυτικούς', ενώ στην πράξη συνέβαινε το ακριβώς αντίθετο· αλλά την ονόμασαν έτσι, μήπως και κατευνάσουν την κακοτυχία της. Ως εκ τούτου εὐώνυμος ήταν ο εις τα αριστερά ευρισκόμενος (Πολυδ. Ονομ. Ι,127). Στον σχηματισμός μάχης η πιο επικίνδυνη και δύσκολη θέση στην φάλαγγα ήταν στην πρώτη γραμμή του πρώτου εκ δεξιών, διότι σ' αυτήν την θέση ο οπλίτης ήταν α-

		Οι Επιτιθέμενοι	
(Δ)	τὸ γυμνόν	_____	τὸ ὠπλισμένον (Α)
(Α)	τὸ ὠπλισμένον / ὁ ἄρχων	_____	τὸ γυμνόν (Δ)
Η Λακωνική φάλαγγα μετά την 'μεταστροφή'			

προστάτευτος στην δεξιά του πλευρά, αφού δεν είχε κανένα να τον προστατεύει με την ασπίδα του. Την θέση αυτήν την κατέλαμβανε ο πλέον έμπειρος της φάλαγγας, εν προκειμένω ὁ ἄρχων. Στην προκειμένη

ὁμως περίπτωση, όταν ο κάθε οπλίτης κάνει 'μεταβολή' στο σώμα του 180°, και η πρώτη γραμμή ξαναγίνεται πρώτη, προκειμένου να αντιμετωπίσουν ένα εχθρό που εμφανίστηκε από πίσω, ὁ ἄρχων βρίσκεται πάλι στην πρώτη γραμμή, αλλά πρώτος εξ αριστερών, και στην επίμαχη και δύσκολη θέση του πρώτου εκ δεξιών θα βρεθεί αυτός που ήταν πριν λίγο πρώτος εξ αριστερών. Το ότι όμως σ' αυτήν την δύσκολη θέση ενδεχομένως θα βρεθεί ὁχι ὁ ἄρχων, αλλά κάποιος άλλος, αυτό δεν τους ανησυχούσε ιδιαίτερα, διότι ὄντας τώρα ὁ ἄρχων πρώτος εξ αριστερών θα φανεί πιο χρήσιμος, από το να ήταν στην κανονική του θέση, δηλ. πρώτος εκ δεξιών. Την αιτία αυτού την εξηγεί αμέσως μετά.

οὐκ κατὰ τὰ γυμνά, ἀλλὰ κατὰ τὰ ὠπλισμένα: ως θέση κατὰ τὰ γυμνά ονόμαζαν την θέση του πρώτου οπλίτη δεξιά στην πρώτη γραμμή, διότι στα δεξιά του δεν είχε κανένα άλλο συμπολεμιστή, ώστε να προστατεύεται από την ασπίδα εκείνου, αλλά ήταν εκτεθειμένος στις βολές των αντιπάλων. Ως θέση κατὰ τὰ ὠπλισμένα ονόμαζαν εκείνη του πρώτου αριστερά στην πρώτη γραμμή (δηλ. η θέση που τώρα κατέχει στην Λακωνική φάλαγγα ὁ ἄρχων), διότι εκείνος είχε εκ δεξιών του την ασπίδα του συμπολεμιστή του, ώστε να προστατεύεται. Όταν δύο φάλαγγες επρόκειτο να συγκρουστούν, και μία εκ των δύο ήθελε να επιτεθεί στην άλλην από τα πλάγια, (κυκλοῦσθαι ἐπιχειροῖεν), προκειμένου να την περικυκλώσει, τότε την επίθεση δεν την έκανε κατὰ τὰ γυμνά της αντίπαλης φάλαγγας, διότι υπήρχε κίνδυνος τὸ ὠπλισμένον της αμυνόμενης να χτυπούσε τὸ γυμνόν της επιτιθέμενης, και έτσι αντί να περικυκλώσουν, να περικυκλωθούν οι ίδιοι. Την επίθεση την έκανε στο ὠπλισμένον της αντίπαλης φάλαγγας. Συνεπώς αν τώρα η εχθρική φάλαγγα απεφάσιζε να πλαγιοκοπήσει την Λακωνική, θα την χτυπούσε στην αριστερή της πλευρά, κατὰ τὰ ὠπλισμένα, όπου θα εύρισκαν απέναντί τους τὸν ἄρχοντα, διότι λόγω της 'μεταβολής' των οπλιτών 180° εκείνος από πρώτος δεξιά βρέθηκε πρώτος πρώτος εξ αριστερών, και έτσι θα μπορούσε να αποκρούσει καλύτερη την επίθεση των εχθρών.

ἔστ' ἂν ὁ μὲν ἡγεμὼν δεξιὸς ᾖ: ὅπως προχωρεῖ η φάλαγγα ὁ ἡγεμὼν βρίσκεται στην αριστερή πλευρά της πρώτης γραμμής. Η στήλη στην οποία βρίσκεται ὁ ἡγεμὼν 'κάνει μεταβολή' και βαδίζοντας στην αντίθετη κατεύθυνση βρίσκεται στην δεξιά πτέρυγα, ενώ το μέχρι πρότινος πίσω τμήμα της φάλαγγας βρίσκεται στην αριστερή.

τὸ ἄγημα: η ορολογία αυτή σε στρατιωτικό σχηματισμό αποδίδεται για πρώτη φορά στο στράτευμα των Μακεδόνων, και χαρακτηρίζει 'τὸ προϊόν τοῦ βασιλέως τάγμα ἐλεφάντων καὶ ἱππέων καὶ πεζῶν, οἱ δὲ τῶν

ἀρίστων τῆς Μακεδονικῆς συντάξεως, Ἑσυχίος'. **ὁ κατ' οὐράν λόχος παρὰ δόρυ:** δεδομένου ὅτι ἡ εμφάνιση των εχθρῶν εἶναι ἀπὸ τὰ δεξιὰ, ὅπως πορεύεται τὸ ἀγῆμα, καὶ καθὼς οἱ οπλίτες στρέφουν τὸ σῶμα τοὺς 90°, εἶναι λογικὸ πὺς ἡ πίσω πλευρά τοῦ λόχου θὰ βρεθῇ στο δεξιό τμήμα τοῦ μετώπου τοῦ Λακωνικοῦ ἀγῆματος. **ἀλλὰ προθέουσιν ἢ ἀντιπάλους τοὺς λόχους στρέφουσι:** ἀν τὸ ἀγῆμα ἀπειληθεῖ ἐξ ἀριστερῶν, τότε οἱ ἐπιλογές εἶναι δύο ἀνάλογα με τὴν ἀπόσταση στὴν ὁποία βρίσκεται ὁ ἀντίπαλος· ἀν εἶναι μακριά, τότε τὸ Λακωνικὸ ἀγῆμα διατηρεῖ τὸν σχηματισμὸ τοῦ, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπιταχύνει τὸ βῆμα τοῦ, γιὰ νὰ ἀπωθήσῃ τοὺς εχθροὺς. Ἀν πάλι ὁ εχθρὸς εἶναι κοντά, τότε μὴ ἔχοντας περιθώρια χρόνου γυρίζουν οἱ οπλίτες τὸ σῶμα τοὺς 90° ἀριστερά, γιὰ νὰ ἐρθοῦν ἀπέναντι στοὺς εχθροὺς κατὰ μέτωπον, ἀλλὰ τότε τὸ πίσω τμήμα βρίσκεται στὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ μετώπου.

XII

Ἐρῶ δὲ καὶ ἡ στρατοπεδεύεσθαι ἐνόμισε χρῆναι Λυκούργος. διὰ μὲν γὰρ τὸ τὰς γωνίας τοῦ τετραγώνου ἀχρήστους εἶναι κύκλον ἐστρατοπεδεύσατο, εἰ μὴ ὅρος ἀσφαλὲς εἴη ἢ τεῖχος ἢ ποταμὸν ὅπισθεν ἔχοιεν. φυλακὰς γε μὴν ἐποίησε μεθήμερινὰς τὰς μὲν παρὰ τὰ ὅπλα εἴσω βλεπούσας· οὐ γὰρ πολεμίων ἔνεκα ἀλλὰ φίλων αὐταὶ καθίστανται· τοὺς γε μὴν πολεμίους ἱππεῖς φυλάττουσιν ἀπὸ χωρίων ὧν ἂν ἐκ πλείστου προορῶεν εἰ [δέ] τις προσίοι. νύκτωρ <δέ> ἔξω τῆς φάλαγγος ἐνόμισεν ὑπὸ Σκιριτῶν προφυλάττεσθαι· (νῦν δ' ἤδη καὶ ὑπὸ ξένων ... αὐτῶν τινες συμπαρόντες.) τὸ δὲ ἔχοντας τὰ δόρατα ἀεὶ περιένειναι, εὖ καὶ τοῦτο δεῖ εἰδέναι, ὅτι τοῦ αὐτοῦ ἔνεκά ἐστιν οὐπὲρ καὶ τοὺς δούλους εἴργουσιν ἀπὸ τῶν ὅπλων, καὶ τοὺς ἐπὶ τὰ ἀναγκαῖα ἀπιόντας οὐ δεῖ θαυμάζειν ὅτι οὔτε ἀλλήλων οὔτε τῶν ὅπλων πλεον ἢ ὅσον μὴ λυπεῖν ἀλλήλους ἀπέρχονται· καὶ γὰρ ταῦτα ἀσφαλείας ἔνεκα ποιοῦσιν. μεταστρατοπεδεύονται γε μὴν πυκνὰ καὶ τοῦ σίνεσθαι τοὺς πολεμίους ἔνεκα καὶ τοῦ ὠφελεῖν τοὺς φίλους. καὶ γυμνάζεσθαι δὲ προαγορεύεται ὑπὸ τοῦ νόμου ἅπασι Λακεδαιμονίοις, ὥσπερ ἂν στρατεύωνται. ὥστε μεγαλοπρεπεστέρους μὲν αὐτοὺς ἐφ' ἑαυτοῖς γίγνεσθαι, ἐλευθεριωτέρους δὲ τῶν ἄλλων φαίνεσθαι. δεῖ δὲ οὔτε περίπατον οὔτε δρόμον μάσσω ποιεῖσθαι ἢ ὅσον ἂν ἡ μόρα ἐφήκη, ὅπως μηδεὶς τῶν αὐτοῦ ὅπλων πόρρω γίγνηται. μετὰ δὲ τὰ γυμνάσια καθίζειν μὲν ὁ πρῶτος πολέμαρχος κηρύττει· ἔστι δὲ τοῦτο ὥσπερ ἐξέτασις· ἐκ τούτου δὲ ἀριστοποιεῖσθαι καὶ ταχὺ τὸν πρόσκοπον ἀπολύεσθαι· ἐκ τούτου δ' αὖ διατριβαὶ καὶ ἀναπαύσεις πρὸ τῶν ἐσπερινῶν γυμνασίων. μετὰ γε μὴν ταῦτα δειπνοποιεῖσθαι κηρύττεται, καὶ ἐπειδὴν ἄσσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς οἷς ἂν κεκαλλιεργηκότες ᾖσιν, ἐπὶ τῶν ὅπλων ἀναπαύεσθαι. ὅτι δὲ πολλὰ γράφω οὐ δεῖ θαυμάζειν· ἥκιστα γὰρ Λακεδαιμονίοις εὖροι ἂν τις παραλελειμμένα ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς ὅσα δεῖται ἐπιμελείας.

Θὰ περιγράψω καὶ με ποιο τρόπο ἔκρινε ὁ Λυκούργος ὅτι πρέπει νὰ οργανῶνεται ἓνα στρατόπεδο. Ἐπειδὴ οἱ γωνίες ἐνὸς τετραγώνου δὲν ἔχουν καμία σημασία, ὅρισε ἡ στρατοπέδευση νὰ γίνετα κυκλικῶς, ἐκτός κι ἀν υπήρχε ἓνα ὅρος ποὺ παρείχε ἀσφάλεια, ἢ ἓνα τεῖχος, ἢ ἀν εἶχαν τὰ νῶτα τοὺς σὲ ἓνα ποταμό. Ἐβαλε φυλάκια κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας, τὰ ὁποία παρατηροῦν στο ἐσωτερικὸ τοῦ στρατοπέδου κοντὰ στον χώρο τοῦ οπλισμοῦ. Ἀντὰ τὰ φυλάκια τοποθετοῦνται ὄχι γιὰ τοὺς εχθροὺς, ἀλλὰ γιὰ τοὺς φίλους, διότι τοὺς ἀντιπάλους προσέχουν ἱππεῖς ἀπὸ περιοχὲς τῖς ὁποῖες εἶναι δυνατόν νὰ τῖς προσέχουν ἀπὸ πολὺ μακριὰ στὴν περίπτωση ποὺ κάποιος πλησιάζει. Καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς νύχτας ἔκρινε σκόπιμο νὰ προφυλάσσονται στῖς προφυλακὲς ἀπὸ τοὺς Σκιρίτες. (τῶρα ὁμῶς πλεον καὶ ἀπὸ μισθοφόρους, ἀν συμβεῖ ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύουν μαζὶ). Ὡς πρὸς τὸ ὅτι περιφέροντο κρατῶντας πάντα τὰ ὅπλα τοὺς, πρέπει νὰ πληροφορηθούμε καὶ τοῦτο καλῶς, ὅτι δηλ. αὐτὸ γίνεται ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ λόγου, γιὰ τὸν ὁποῖον καὶ τοὺς δούλους ἐμποδίζουν ἀπὸ τὰ ὅπλα, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀπορεῖ κανεὶς με αὐτοὺς ποὺ φεύγουν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο γιὰ τὴν σωματικὴ τοὺς ἀνάγκη, ὅτι δὲν ἀπομακρύνονται οὔτε μεταξὺ τοὺς οὔτε ἀπὸ τὸν οπλισμὸ τοὺς περισσότερο, παρὰ μέχρι τοῦ σημείου νὰ μὴν ἐνοχλοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ κάνουν γιὰ λόγους ἀσφάλειας. Ἀλλάζουν πολὺ συχνὰ μέρος στρατοπεδεύσεως καὶ γιὰ νὰ βλά-

πτουν τον εχθρό, αλλά και για να ωφελούν τους συμμάχους τους. Επί πλέον εξαγγέλλεται από πριν με βάση τον νόμο σε όλους τους Σπαρτιάτες να γυμνάζονται, όσο διάστημα διαρκεί η εκστρατεία. Αυτό τους κάνει να γίνονται περήφανοι για τους εαυτούς τους, και να φαίνονται πιο ελεύθεροι από τους άλλους. Και επίσης δεν επιτρέπεται ούτε να περπατούν ούτε να τρέχουν σε μήκος μεγαλύτερο από εκείνο που η μονάδα τους έχει καταλάβει, για να μην απομακρύνεται κανείς περισσότερο από τον οπλισμό του. Όταν τελειώσουν οι ασκήσεις, ο πρώτος από τους πολέμαρχους δίνει εντολή να καθίσουν όλοι. Αυτό αποβλέπει σε μια επιθεώρηση του στρατεύματος. Μετά από αυτό δίνεται εντολή να διανεμηθεί το πρόγευμα, και γρήγορα αντικαθίστανται οι σκοποί. Στην συνέχεια ακολουθούν φιλικές επαφές και ανάπαυση πριν από τα γυμνάσια του απογεύματος. Όταν γίνουν κι αυτά, δίνεται εντολή να δειπνήσουν, και αφού τραγουδήσουν ένα ύμνο για τους θεούς εκείνους, στους οποίους θυσιάσαν και απ' τους οποίους πήραν ένα ευόιωνα χρησμό, κοιμούνται κοντά στα όπλα τους. Και δεν πρέπει να απορεί κανείς που αναφέρω πολλές λεπτομέρειες, διότι δύσκολα κάποιος είναι δυνατόν να βρει να έχουν παραμεληθεί από τους Σπαρτιάτες όσα έχουν ανάγκη φροντίδας.

ἤ. ἐνόμιζε: πλάγια ερώτηση αντικείμενο στο ἐρῶ. **διὰ μὲν γὰρ τὸ εἶναι:** ἐναρθρο ἀπαρέμφατο σε ἐμπρόθετο προσδιορισμό της αιτίας. **τὰς γωνίας ἀχρήστους:** Βασικός στόχος των Σπαρτιατῶν ἦταν να μποροῦν να συγκεντρώνουν το στράτευμα ἐν ὥρᾳ κινδύνου γρήγορα. Ἡ διαγώνια ἀπόσταση ἀνάμεσα στις τέσσερις γωνίες εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ την ἀκτῖνα ἐνὸς κύκλου. Ὦντας το στρατόπεδο κυκλικὸ ἡ συγκέντρωση των οπλιτῶν στο κέντρο θα γινόταν πολὺ πῖο γρήγορα. **εἰ μὴ εἴη...ἔχοιεν:** υποθετικές προτάσεις για την ἐπανάληψη στο παρελθόν με ἀπόδοση το ἔστρατοπεδεύσατο. **εἴσω βλεπούσας:** ο φόβος για μία στάση ἐντὸς του στρατοπέδου ἦταν πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τον κίνδυνο ἐξωτερικῆς ἐπιθέσεως. **τοὺς πολεμίους φυλάττουσιν ἀπὸ χωρίων:** 'φυλάττω τινὰς ἀπὸ χωρίου τινός = ἐμποδίζω κάποιους ἀπὸ μία περιοχή'. Εδῶ: 'ἐμποδίζουν τους ἐχθροὺς ἀπὸ τοποθεσίας'. **ὧν ἄν ...προοῦεν:** προορῶ τινός = ἐπιβλέπω, παρατηρῶ, προστατεύω: '...ἀπὸ τοποθεσίας τις ὁποῖες εἶναι δυνατόν να προστατεύουν ἀπὸ μακριά'. **εἰ [δέ] τις προσίει:** υποθετικὴ πρόταση για την 'ἀπλή σκέψη', με ἀπόδοση την δυνήτ. Εὐκτική της ἀναφορικῆς. Το [δέ] διαγράφεται ως μεταγενέστερο. **νύκτωρ:** ἐπιρρ. κατηγορούμενο του χρόνου. **ὑπὸ Σκιριτῶν:** 'Σκιρίται' ἦταν ἓνα Λακωνικὸ φύλο που στους κλασσικοὺς χρόνους κατοικοῦσε στα σύνορα με την Ἀρκαδίᾳ. Ἦταν μία κοινωνία ὑποτελής στους Σπαρτιάτες (Ξεν. Ἑλλ. 5,4,52· Κυρ. Παιδ. 4,2,1). **ὑπὸ ξένων...συμπαρόντες:** ὑπάρχει 'χάσμα' στα χφφ, το ὁποῖο μπορεῖ να συμπληρωθεῖ με την πρόταση 'ἦν τύχῳσι'. **τὸ δὲ περιμέναι:** 'και ὅσον ἀφορὰ το ὅτι τριγύριζαν κρατώντας τα δόρατα'. **οὐ̐περ ...εἴργουσιν:** 'ἐξ αἰτίας του ὁποῖου ἐμποδίζουν τους δούλους να ἔχουν οπλισμό', ἀναφορικὴ πρόταση με το ἀναφορικὸ σε θέση γενικῆς της αιτίας. **καὶ τοὺς...ἀπιόντας οὐ̐ δεῖ θαυμάζειν:** 'και δεν πρέπει να απορεί κανεῖς μ' αὐτοὺς που ἀποχωροῦν'. **ἐπὶ τὰ ἀναγκαῖα:** 'για την σωματικὴ τους ἀνάγκη'. **ὅτι...ἀπέρχονται:** 'για το γεγονός ὅτι δεν ἀπομακρύνονται', ἐιδικὴ πρόταση ως αἰτιατικὴ της ἀναφοράς. **οὔτε ἀλλήλων οὔτε τῶν ὀπλων <ἀπέρχονται>:** 'δεν ἀπομακρύνονται οὔτε ἀπὸ τους συναδέλφους τους, οὔτε ἀπὸ τον οπλισμό τους'. **πλέον ἢ ὅσον μὴ λυπεῖν ἀλλήλους:** 'δεν ἀπομακρύνονται περισσότερο, παρὰ ὅσο χρειάζεται ὥστε να μην ἐνοχλεῖ ὁ ἓνας τον ἄλλον'. δεῦτερος ὅρος συγκρίσεως με ἀναφορικὴ ἐπιρρηματικὴ πρόταση του ποσοῦ. Το ἀναφορικὸ ὅσον σε θέση αἰτιατ. ἐπιρρ. του ποσοῦ, το ὁποῖο ὁμως ἐπειδὴ λειτουργεῖ και συμπερασματικά, συντάσσεται με ἀπαρέμφατο, ὅπως μία συμπερασματικὴ πρόταση που θέλει να ἐμφανίσει το συμπέρασμα και ως σκοπὸ, ἐξ ου και ἡ μετάφραση με το Ν.Ε. 'να+ρήμα', 'δοκεῖ μοι...τοσοῦτον χωρίον κατασχεῖν...ὅσον ἔξω τοὺς ἐσχάτους λόχους γενέσθαι τῶν πολεμίων κεράτων, Ξεν. Ἀνάβ. 4,8,12 = μου φαίνεται σωστό να καταλάβουμε ἓνα τέτοιο χῶρο, ὅσο να βρεθοῦν οἱ τελευταῖοι λόχοι ἔξω ἀπὸ τις ἐχθρικές πλευρές = ὥστε να βρεθοῦν...συντακτ. Kuhner, 1221,5'. **καὶ τοῦ σίνεσθαι ἔνεκα:** σίνομαι = βλάπτω. **προαγορεύεται:** 'εξαγγέλλεται βάσει νόμου σε ὅλους τους Σπαρτιάτες πριν την ἀναχώρησή τους για ἐκστρατεία'. **ὥστε..γίγνεσθαι,...φαίνεσθαι:** οἱ ἐκδότες θεωροῦν την

πρόταση κύρια, γι' αυτό και πριν βάζουν 'τελεία', διότι για να εκληφθεί ως δευτερεύουσα συμπερασματική με απαρέμφατο, πρέπει η συμπερασματικότητα να προέρχεται από την *ποιότητα* ή *ποσότητα* του προηγούμενου ρήματος, εν προκειμένω του προαγορευέται, κάτι που το ρήμα αυτό δεν μπορεί να εγγυηθεί. Ως εννοούμενο ρήμα το 'πέφυκε': συνεπώς ισχύει εκ φύσεως εκεί οι οπλίτες να υπερηφανεύονται για τον εαυτό τους, και να φαίνονται πιο ελεύθεροι από τους άλλους. **δρόμον μάσσω ποιείσθαι**: <τοὺς ὀπλίτας>: 'οι οπλίτες δεν πρέπει να ούτε να περπατούν ούτε να τρέχουν σε μεγαλύτερη απόσταση'. μακρύς, μάσσων, μήκιστος, εδώ η αιτ. ενικ. αρσενικού γένους μάσσονα ή μάσσω. **οἷς ἂν κεκαλλιερηκότες ὦσιν**: καλλιερέω τοῖς θεοῖς = προσφέρω θυσία στους θεούς και παίρνω καλούς οιωνούς.